

DR. BUSKU SZILVIA

A halálhoz viszonyuló létmódok vizsgálata

Összefoglalás ♦ *Halálunkat elsősorban a mások halála során szerzett tapasztalatokból képzeljük el, közben pedig önmagunk halálát eldologiasítva, optimálisan tervezett hosszú életünk végére kihelyezve, egy jövőbeli eseményként tartjuk számon. A mindennapi halálfelfogásunktól eltérően Heidegger úgy véli, hogy a halál az ember egyik létlehetősége. Vizsgálatában a halál egzisztenciális fogalmát fejtegeti, amely kizárólag evilági, s arra kíván rámutatni, hogy az milyen módon gyökerezik az ember létlehetőségeként. Nem tárgyalja a halál utáni élet lehetőségeit, sem az abban lévő szenvedést, sem az abban-lehetséges-tartózkodást. A halál – heideggeri elgondolásban – az élet tartozékaként értelmezendő, ami a létezés legelemibb és legvégsőbb tanúsága.*

Kulcsszavak: halál, autenticitás, előrefutás, kitérés, kinnlevőség

Exploring ways of existence in relation to death

Summary ♦ *We imagine our death primarily in terms of our experience of the death of others, while we consider our own death as a future event, biologically constructed, de-located at the end of our optimally long lives. In contrast to our everyday conception of death, Heidegger believes that death is one of the possibilities of human existence. In his study, he expounds the existential concept of death as exclusively mundane, and seeks to show how it is rooted as a possibility of human existence. He does not discuss the possibilities of life after death, nor the suffering it entails, not even the possibility of living in it. Death, in Heideggerian terms, is to be understood as an appendage of life, the most elemental and ultimate witness of existence.*

Keywords: death, authenticity, anticipation, evasion, detachment

Bevezetés

„A halál nem rossz. Azt kérdezed, micsoda?
Az egyetlen közös törvénye az emberi nemnek.”¹

Az élet és a halál fogalmi kölcsönösen feltételezik egymást – amikor a halál kutatása van a célkeresztben –, ugyanúgy az élet kutatása is fennáll és ez fordítva is igaz. Ilyen értelemben a halál problémája a legnagyobb és legnehezebb létkérdések egyike, hiszen amikor a halálról beszélünk, akkor mindig az életről, az életmódról, az élet céljairól is szükséges szót ejtenünk. Továbbá arról is, hogy az ember a saját halála előtti éveit életértékekkel képes felruházni. Vagyis a halál – paradox módon – sajátos tanítómesterként tűnik fel, amely bizony az élni tanulás és az élni tudás felé mutat. Ha a halál úgymond egy tanítómester, nyomban felmerül a kérdés: vajon mire taníthat minket ez a jelenség? Ha pedig elfogadjuk azt a – több filozófus által már régóta hangoztatott – megfigyelést, amely szerint nem annyira a halálfogalom szabatos definiálása a fontos, hanem az, hogy vajon milyen a halálhoz való emberi viszonyulásunk, magatartásunk.

Az emberi végesség, a halál jelentősége igen nagy. Épp ezért a filozófia térhet ki a legkevésbé vizsgálatának feladata elől. Nos, jelen munka a halál értelmezések egy-egy rövid szakaszával – ahol a halál kétségtelenül pozitív értelemben tűnik fel –, valamint Martin Heidegger német filozófus egzisztenciális értelemben vett halál-felfogásának feldolgozásával foglalkozik. Szorosan idekapcsolódik, vajon hol húzzuk meg elemzéseink határait, különösen arra való tekintettel, hogy a halál köztes területen, számos szakdiszciplína kutatási területének metszéspontjában helyezkedik el. Mindössze annak bemutatására törekszem, hogy az elemzés filozófiai maradjon, szükség esetén pedig csak minimális mértékben érintkezzen a pszichoanalízis területével.

Az általános értelemben vett halál

Az élet, a világ, illetve a halál felfogása mélyen beágyazódik az ember személyiségébe. Az emberi halál egyszerre tekinthető olyan egyetemes létmeghatározásnak, amely egyformán érint minden embert.

Pozitívan is fel lehet fogni a halál tudatát – állítja Erőss László és Veér András (orvosok), akik *A halál enciklopédiája* című könyvben gyűjtötték össze az igencsak különböző halál-felfogásokat. „*Kár elrejtteni a halált, mely valójában önmagában is rejtély, az élet igazi*

¹ Lucius Annaeus SENECA, *Seneca prózai művei I.* ford. KOPECZKY Rita, KURCZ Ágnes, NÉMETH András, RÉVAY József, SÁROSI Gyula, BOLLÓK János, Szenzár, Bp, 2022, 603.

csúcspontja az élet igazi értelme a beteljesülés.” (Eröss, Veér, 2001, előszó) Eröss állítja, hogy a halál az élet legmagasztosabb pillanata, ugyanis a születéshez hasonlítható, ahol egyik eseménynél sincs az embernek aktív részvétele. Úgy véli, *egyedül a halál képes elvezetni az embert önmagához*, mert a halál előtti utolsó pillanatok olyanok, amelyek megoldhatják az addigi életproblémákat, kibogozódnak a rejtélyek és feltáruznak a végső igazságok.

Lélektani perspektívát nyújt például a tibeti buddhizmus klasszikus szent irata, a *Tibeti halottaskönyv* is, amelyet hagyományosan hangosan olvasnak fel a haldoklóknak, hogy segítsék őket a megszabadulás elérésében. A halálra és újraszületésre egy olyan folyamatként tekintenek, ami lehetőséget nyújt a tudat igaz természetének felismeréséhez.

„Az élő, eszmélőlény teste s szelleme a világalkotó elemekből épül: földből, vízből, tűzből, szélből (levegőből), de égből (éterből) és az egyetlen önálló, öntermészetű létezőből a fényből is, és ha az éppen élt élet tartama fogyatkozik, akkor a jelek hozzák hírül a közelgő halált. A halál óráján az elemek egymásba omlanak, oldódnak, a föld a vízbe, a víz a tűzbe s így tovább, a mozgó életerő s az eszmélő fény mint magcsepp elválik a testgépezettől, s azoknál, kik az egyetlen Törvényt (a róla szóló tanítás révén) megismerték és követték, az a mag az egyetlen Fénnyel és Törvénnyel egyesül: megszűnik az önös én, a létszomj, és vele szűnik a szenvedés.” (Kara, 1986, 6.)

Szögjal Rinpoche írásaiban a halál az emberi tudat természetének ősi alapjához, annak tisztaságához, természetes egyszerűségéhez viszi el az embert, ahol igaz természete jelenik meg. *„Szerintem úgy lehet a legkönnyebben megérteni, mi is történik a halál folyamatában, a külső és belső szétbomlás során, ha tudjuk, hogy ez a tudatosság egyre finomabb szintjeinek fokozatos elérése és felragyogása.”* (Szögjal, 1995. 283.) A halál szakaszainak sokféle leírása lelhető fel, amik kisebb részleteikben különbözhetnek egymástól, sőt az ember egyéni felkészültsége szerint is lehetnek eltérések.

Az ókori görög filozófus, Epikurosz szerint a haláltól való félelem csak időpocsékolás, helytelen logikán alapuló lelkiállapot. Azért nem kell félnie az embernek tőle, mert véleménye szerint nem vele történik meg, az ember nincs ott a saját halálánál. Hibás elgondolásnak tartja azt, hogy a halál után megmarad valami az emberből, ami érzékeli, mi történik utána. Azt állítja, húsához, testéhez van kötve az ember tudata: ha valaki meghal, a tudata is vele hal. Az alábbi töredék abból a levélből való, melyet Menoikeusznak írt a halálról:

„Szokjál hozzá ahhoz a gondolathoz, hogy a halál semmit sem jelent számunkra, mert minden jó és minden rossz az érzékelésben van, a halál pedig az érzékelésnek a megszűnése. Az a helyes felismerés, hogy a halál semmit sem jelent számunkra, a halandó életet azért teszi örvendetessé, mert nem tételez fel a halál után végtelen időt, hanem elveszi a halhatatlanság utáni vágyat. Semmi szörnyű nincs az életben annak, aki helyesen megértette, hogy a nemlétben sem lesz semmi szörnyű. Balga az is, aki azt mondja, hogy nem azért fél a haláltól, mert kínokat okoz, ha elérkezik, hanem azért, mert kínokat okoz, mikor várjuk. Arról, ami elérkezésekor nem okoz kínokat, csak az ostoba tételezheti fel, hogy fájdalmat okoz, amikor várják. A halál tehát, amitől a bajok közül legjobban rettegnék, egyáltalán nem érdekel bennünket, minthogy ameddig mi létezőnk, a halál nincs jelen, mikor pedig a halál megérkezik, mi nem vagyunk többé. A halál tehát nem érinti sem az élőket, sem a holtakat, mivel az élőknel nincs jelen, a halottak pedig már nincsenek.” (Epikurosz in Simon, 1966. 97.)

Epikurosz hibásnak tartja a halál utáni nemléttel való foglalkozást, valamint a születést megelőző, hasonló állapotokkal való törődést. Azt a kérdést állítja középpontba, hogy ha a születés előtti évezredekkel sem foglalkozik senki, akkor a halál utáni évezredekkel miért kéne? Erről a vélekedéséről sírfelirata is tanúskodik: *Nem voltam, lettem, nem vagyok, nem érdekel.* Nemcsak Epikurosz követői voltak, akik a filozófiát hívták segítségül a halálról való elmélkedéseikhez, hanem több más görög filozófus tanai is olvashatók arról, hogy elfogadhatóvá kell tenni azokat a dolgokat, amiken nem lehet változtatni.

A halál az egzisztencia egész struktúrájában jelen van, az az alapvető emberi jelenség, amely mindig is az emberi lét titkokkal övezett, legrejtélyesebb történései közé tartozott. Seneca barátjához, Luciliushoz írt levelében többféle gondolatot olvashatunk a halálról. Szerinte vannak olyan emberek, akik jobban kívánják saját halálukat, mint ahogy ragaszkodtak az életükhöz. Kik bátrabbak – teszi fel a kérdést: azok, akik követelik a halált vagy azok, akik vidáman és nyugodtan várják azt, akik már régóta készültek rá?

„Szégyellem magam, hogy most így beszélek veled és ilyen gyenge orvosságokkal akarlak erősíteni. A többi ember hadd mondja azt: talán nem is következik be a baj, te ellenben azt mondd, mi lesz akkor, ha be is következik? Majd meglátjuk, melyikünk győz, talán számomra kedvezően alakul majd a helyzet és talán maga a halál fogja életemet megnemesíteni. A méregpohár tette naggyá Socratest, s ha Catónak kicsavarod kezéből kardját, amellyel szabadságát kivívta, dicsőségének nagy részét elveszed tőle. Talán túlságosan sokáig biztatlak téged, holott inkább csak figyelmeztetésre, mint buzdításra van szükséged. Nem vezetünk téged

más útra, mint amelyet a természet szab számodra: te arra születted, amit mi hirdetünk, annál is inkább növeld, ékesítsd értékedet.” (Seneca in Simon, 1966. 132-133.)

Seneca úgy véli, hogy a halálban nincs semmi fájdalmas, mert akkor léteznie kellene a halálban is valakinek, akinek fájdalma volna. A halál, amitől állandóan félünk és vonakodunk, csak megszakítja, de nem rabolja el az életet, hiszen újra eljön az a nap, amikor megszületünk – mondja. Úgy véli, a dolgok körforgására hivatkozva (visszatérnek önmagukba), hogy semmi sem pusztul el a világon, hanem csak változva leszáll és felemelkedik.

Seneca az alábbi gondolatokra hívja fel a figyelmünket: a filozófia, az igazságosság, a kiválóság csak tompán kongó, üres szavak. Egyetlen boldogság van: kellemesen leélni az életet, enni, inni, élvezni a vagyonunkat. Ez az igazi élet, amelyben tudatában vagyunk halandó voltunknak. *„Mit használ bölcsnek lenni és életkorunkra, amely pedig nem lesz mindig képes befogadni az élvezeteket, most, míg képes, míg követeli őket, józanságot erőszakolni meg a halál elé futni, és mindazt, amit a halál úgymint elragad tőlünk, már most eltiltani magunktól?”* (U.o. 117.)

Mit használ a *halál elé futni?* – elmélkedik Seneca. Heidegger halálértelmezésében épp erre a kérdésre kapunk választ.

A halál egzisztenciális alapokon való értelmezése

Martin Heidegger volt az a német filozófus, akinek halál-felfogása az 1950-es évektől egyre nagyobb hatást gyakorolt az orvostudományra és ezen belül a pszichiátriára. Ugyanis Heidegger a Zürich melletti Zollikonban, Medard Boss daseinsanalitikus pszichoterapeuta házában 1959 és 1969 között Boss tanítványai és munkatársai számára szemináriumokat tartott. Heidegger igen keveset beszélt kifejezetten a pszichológia tárgykörébe tartozó témákról, még kevesebbet – és igencsak óvatosan – a pszichoterápiáról. A közel egy évtizedes szemináriumi előadásokból egy kötet jelent meg *Zollikoner Seminare. Protokolle – Gespräche – Briefe*, azaz Zollikoni Szemináriumok, Jegyzőkönyvek – Beszélgetések – Levelek címmel, melyet Boss szerkesztett meg és a Klostermann Kiadónál adatott ki Frankfurtban. Boss úgy látta, Heidegger fejtegetései saját gondolatvilágához tartoztak, saját filozófiáját próbálta megvilágítani a szeminárium többnyire természettudományosan képzett és így ugyancsak makacs ellenállást tanúsító résztvevőinek, s nem a pszichoanalízis elméletére vonatkozó elképzeléseit magyarázta számukra.

A különböző diszciplínák saját kereteiken belül foglalkoznak a halál jelenségével vagy eseményével. Ezért attól függően, hogy mely oldalról közelítjük meg, eltérő definíciókat és

leírásokat találhatunk az emberi élet végességéről. Martin Heidegger ilyen szempontból nem jelent kivételt, amikor újragondolja a halál fogalmát, illetve az élet és a halál kapcsolatát. Abban viszont igen, hogy a megszokott használatától merőben eltérő értelmet ad a halál fogalmának, amikor a halált az ember véghez-viszonyuló-létéként definiálja. A halál ilyen értelmezése radikálisan új, mert eltérve a bevett értelmezéstől nem az élet végén bekövetkező eseményként írja le a halált, hanem olyan létlehetőségként tartja számon, ami meghatározza az emberi egzisztenciát.

Heidegger halálfelfogása

Inautentikusan viszonyulva a halálhoz

Az ember – heideggeri terminussal élve: a *jelenvalólét*, Dasein – kétféleképpen viszonyulhat a halálhoz: *tulajdonképpenisége* vagy *nem-tulajdonképpenisége* (azaz igazsága vagy nem-igazsága) által. Ez utóbbi a jelenvalólét (ember) átlagos mindennapiságában lelhető fel. Heidegger ebből kiindulva kezdi el a halál fogalmának vizsgálatát arra hivatkozva, hogyha *a halál egy létmód*, akkor az a jelenvalólét ahhoz való viszonyulása felől megközelíthető.

Az emberek a halált kizárólag csak bekövetkező eseményként ismerik és azt a hétköznapiságában mindenki által megértett kijelentésekkel illetik: „majd egyszer meghalunk mi is”, „ó, hol van még az, mire megöregszünk és meghalunk”, „soká van az még”. A jelenvalólét (ember) elhiszi, hogy minden a legnagyobb rendben van körülötte, hiszen másokhoz hasonlóan teljes életet él. Ez a hanyatló-világban-élés, azaz a valódi önmagunktól való elfordulás az ember számára megnyugtató, kísértő és egyúttal elidegenítő is egyben, s mindez abban nyilvánul meg, hogy a nyilvánosságba vett jelenvalólét önmaga elől elfordulva, az *akárkibe* veszve létezik. Az akárki ugyanúgy él, mint mindenki más, nem valósítja meg önmagát, tulajdonképpen a tömegbe veszve tengeti mindennapjait. Mindezek a körülmények azt mutatják, hogy szinte állandóan saját inautentikusságába (nem valódi önmaga, tömegember) merülve egzisztál az akárki módján, és így tapasztalja meg a világban elé kerülő eseményeket, mint ahogyan mások halálát is. Kétségtelen, hogy így szembesül a halál bizonyosságával, de közben az a probléma merül fel, hogy megnyugtatta magát afelől, hogy „sose hal meg”, így halálfélelmét elrejtve halálhoz-viszonyuló-legsajátabb-létét (tulajdonképpeniségét, igazi önmagát) teljesen elfedi.

Arról, hogyan és miként jön el a halál, nem szerezhet ugyan bizonyosságot az ember, de meg sem kockáztatja, hogy átláthatóvá váljék előtte vagy, hogy annak tényét megértően elfogadja. Inkább a világon belül található eszközökkel való körültekintő foglalatосkodásba, saját szétszórtságában feloldódva köti le magát: *a halál elől kitérvén* az előbbiekhöz menekülve él

tovább, azaz bármibe belefog, dolgozik, szórakozik, csak ne kelljen arra gondolnia, hogy meghalhat. Teljesen ellepleződik továbbá a halál legsajátabb létjellege is, az, hogy meghatározhatatlan, azaz bármikor bekövetkezhet.

„A halálától való félelmét a világi gondokba való menekülésben letudja. A haláltól való eltekintés azonban oly kevésbé az élet önmagában való megragadása, hogy éppenséggel az élet önmaga – és saját tulajdonképpeni létjellege – előli kitérésévé válik.” (Heidegger, 1996-97,15.)

A hétköznapi felől értelmezve látható, hogy a halál a jelenvalólét végeként, illetve állandóan bekövetkező eseményként interpretálható. Látható továbbra az is, hogy az elfedő *kitérés* a halál elől való menekülésnek bizonyul. Merthogy „[n]em arról van szó, hogy az ittlét a halálban beteljesül, megszűnik, elfogy vagy kész lesz”, hanem arról, hogy a halál a jelenvalólét egyik létmódja, melyet attól fogva, hogy megszületik, *magára vesz*. (Fehér, 1997,169.) Vagyis saját halálát, ami *mindenkor a sajátja*, fel kell vállalnia; és e dolgok észleléséből következően, amíg létezik, addig mindig valamilyen módon saját lenni-tudásához viszonyulnia szükséges. Ez a nem-tulajdonképpeni lét (akárki léte), amelybe a jelenvalólét többnyire belehelyezkedik, egy másik létlehetőségen, a tulajdonképpeniségen alapul.

Autentikusan viszonyulva a halálhoz

A fentiek szerint a jelenvalólét halálhoz való viszonyulása többnyire inautentikusan valósul meg. De hogyan válhat ez autentikussá? Az itt következő vizsgálat ezt kívánja megmutatni, valamint azt is, hogy a halál tulajdonképpeni megértésére nem a kitérés és nem az elfedés módján lehet szert tenni. Ezért a tulajdonképpeni véghez-viszonyuló-lét egzisztenciális struktúrájának vizsgálata az *ami-még-nem* lényege felől történik meg, merthogy az a jelenvalólét egész-voltának egyik alkotóeleme. „A jelenvalóléthez – ameddig van – hozzátartozik egy még-nem-ami ő majd lesz – az állandó *kinnlevőség*.” (Heidegger, 1989, 418.) Heidegger szerint amíg az ember él, létehez kapcsolódik egy úgynevezett nem-egész-volt, amit ő *kinnlevőségként* definiál, s ami akként is jellemezhető, hogy valami, ami még be-nem-teljesült. Akkor válhat teljes egészé, *kinnlevőség(e)* akkor oldódik fel, ha azzá válik, ami-ő-még-nem. Ilyen értelemben a jelenvalólét bevégződése, mint véget-ért-létként, de nem beteljesült-létként válik érthetővé. A bevégződéssel viszont még nem körvonalazható az egész-volta, csak az bizonyos, hogy földi léte véget ért, elhunyt. (Heidegger, 1989. 425.) Emiatt ezt a

terminust Heidegger a véghez-viszonyuló-lét ontológiai alapjai felől is értelmezi, így a jelenvalólét egész-voltára irányuló vizsgálata még tovább nyúlik.

A legtágabb értelemben vett halált Heidegger az élet egyik fenoménjeként jellemzi, melynek különféle módozatai lehetségesek. Az élőlények halálát *kimúlásnak*, az ember fizikai értelemben vett halálát *elhunyásnak*, azt a létmódot pedig, amelyben a jelenvalólét halálához viszonyul – ilyen vagy olyan módon – *meghalásnak* nevezi. A jelenvalólét teljes egészléte ez utóbbi – a véget-ért-lét – ontológiai meghatározásából mutatkozik meg. Tehát ha az egész-lét a halált is magában hordozza, abban az értelemben, hogy általa a jelenvalólét megszűnik, akkor felmerül a kérdés, hogyan vizsgálható együtt a teljes struktúra: az egzisztáló jelenvalólét, a kinnlevőség (ami-még-nem) és a véget-érés.

A kinnlevőség jelentősége ugyancsak egyik későbbi írásában is fellelhető, ahol Rainer Maria Rilke 1923-as, háromkirályok napján kelt levelére hivatkozik.

„Amint a Holdnak is, úgy bizonyára az életnek is van egy olyan oldala, amely szüntelenül elfordul tőlünk, és amely nem az élet ellentéte, hanem a teljességhez szükséges kiegészítése, a lét valóságosan ép, teljes szférájának és gömbjének kiteljesítése.” (Heidegger, 2006, 262-263.)

Rilke a lét gömbjéről, a teljességről ír, amely arról szól, hogy az élethez természetes módon hozzátartozik a halál. Ez nem az ellentéte, hanem csak a teljesség másik oldala. A teljesség gömbje akkor egészül ki, ha a kinnlevőség megszűnik. Amíg a jelenvalólét él, az ami-még-nem-el együtt nem-egész-voltában tartózkodik, ha viszont meghal, az a világban-való-léte elvesztésével jár. Akkor hogyan magyarázható az egész-volt, a teljesség?

Kérdések merülnek fel továbbá azzal kapcsolatosan is, hogy a jelenvalólét egész-voltát érintő analízisek során fellelt eredmények vajon elfogadhatók-e az eddig ismertettek alapján. Mivel Heidegger még nem jut teljes körű eredményre, ezért ontológiai meghatározásokhoz nyúl, azaz az egzisztencia-fenomének összefüggéseire mutat rá. Ugyanis a jelenvalólét létmódjainak kidolgozását egzisztenciális analitikaként jelöli meg Heidegger. Az egzisztenciális analitika az emberről szól, azaz annak átlagos mindennapiságából indul ki, s nem egy eszményt vesz alapul. Így az ember alapvető létmódjának vizsgálatakor a világban-való-lét (In der Welt sein) struktúra mozzanatait, a hétköznapi környező világhoz való viszonyulásunkat ismerteti.

A vég az alábbi összefüggésben mutatkozik meg a jelenvalólét számára: *legsajátabb, vonatkozás nélküli, meghaladhatatlan*. Legsajátabb, ugyanúgy, mint az élete, átruházhatatlan. Ebben a vonatkozásban a világban-benne-létére megy ki a játék. Vonatkozás nélküli, mert a

másokkal való együttélése során megélt gondozás (mások gondozása) megszűnik, a többi emberhez fűződő vonatkozásától eloldódik. (Heidegger, 1989. 430.) Meghaladhatatlan, hiszen saját halálát nem élheti túl. A halál fenoménje tehát a konkrét jelenvalólét-lehetetlenséget mutatja meg, s mint ilyen, a kitüntetett küszöbön-állás (Heidegger, 1989. 429.) jellegével bír. Ugyanis a jelenvalólét legsajátabb létlehetőségében áll küszöbön önmagának, merthogy az élete forog kockán. „A halál felülmúlhatatlan: az ittlét ama lehetősége, hogy többé már nem lehet itt – az ittlét pusztá és egyszerű lehetetlenségének lehetősége.” (Fehér, 1992. 171.)

Amikor a jelenvalólét meghal, akkor nem rendelkezik tovább jelenvalóságával, hanem a többé-nem-jelenvaló-lenni-tudás lehetősége mutatkozik meg. Ez elől nem térhet ki. Sőt egy másik lehetőségre nyílik kilátás, amely a jelenvalólétet a halálhoz viszonyuló létnek önnön tulajdonképpensége felől végbevitt megértésére sarkallja, egy olyan lenni-tudásra, amely a lehetőségbe való *előrefutásként* ragadható meg. *Az előrefutás, mely a halál-felé-való autentikus viszonyulás*, lehetővé teszi, hogy a jelenvalólét kivetüljön erre a tulajdonképpeni lehetőségére, ahol megbizonyosodhat legsajátabb létéről. Az előrefutás megmutatja a jelenvalólét számára, hogy belevettként egzisztál és szembesíti azzal, hogy a gondoskodó gondozásra elsődlegesen nem támaszkodva képes önmagaként egzisztálni. Továbbá ismerteti számára önmagától szorongó, halálhoz viszonyuló szabadságban is képes lenni-tudását, mint ontológiai lehetőséget.

Mit tesz tehát az *előrefutás* heideggeri értelemben? – tettük fel a kérdést a tanulmány elején Seneca gondolatmenete során. Az előrefutás az embert szembesíti azzal, hogy e világba született bele, azaz belevettként él ebben a minket körülvevő világegyetemben. Másodsorban azt is megmutatja az embernek, hogy mások segítségével is képes individuumként élni, azaz valódi, igazi önmagát megtalálhatja és ezáltal „önmegvalósítást hajthat végre”. Azt is ismerteti számára, hogy a szorongás nem negatív, hanem épp ellenkezőleg, pozitív hatással bír, ugyanis kirángatja az embert a hétköznapi rutin-malomból és szembesíti azzal, hogy az élete véges és bármikor meghalhat – viszont ezzel a „tudatos felismeréssel” épp igazi önmagához lendíti az embert. Az autentikus bizonyosságra a jelenvalólét előrefutásként tesz szert, merthogy az nem más, mint a legvégső-lenni-tudás megértésének lehetősége. A jelenvalólét tehát valamilyen módon megérti a halált, amely azért szerepel kitüntettként Heidegger írásaiban, mert mindenkor küszöbön-állása, illetve igaznak-tartása (a halál csak „enyémként”van) eredendőbb, mint bármilyen más bizonyosság. Az ehhez való meghatározott viszonyulást a jelenvalólét előrefutásban érheti el, merthogy mint autentikus lenni-tudás, legsajátabb léte felől kap bizonyosságot.

Ennek első eredménye az a megállapítás, hogy a halál a jelenvalólét egyik létlehetősége. Ezt a tételt nyilvánvalóan többen vitatják: ha a halál ekképpen értelmezhető, akkor, amennyiben a jelenvalólét jelenvalóságát elveszíti, hogyan definiálható az léte lehetőségeként? Ugyanis, ha a jelenvalólét meghal, attól kezdve nem lesz jelen, lenni-tudása megszűnik, azaz létlehetetlensége veszi kezdetét. (Demske, 1984) Demske hiányolja a *Lét és idő* (Heidegger főműve) halálfejezetéből többek közt azt is, hogy milyen hangoltságú vajon a Dasein az átmenet közben. „*Wie verhält sich Dasein zu seinem Tode? Auf welche existenzielle Seins weise steht es vor sich selbst als Sein zum Ende.*” (Demske, 1984. 36.) Azaz: hogyan viszonyul halálához a jelenvalólét? Melyik egzisztens létmódban áll önmaga előtt, mint véghez-viszonyuló-lét? Demske jelentős problémát vél felfedezni a heideggeri halálfogalom kapcsán: az, hogy az ember a halálban milyen létmódban van, nem esik szó, kidolgozatlan. A hiányosságok felrovása helytállónak bizonyul abból a szempontból, hogy a *Lét és idő*ben arról, hogy mi következik a halál után, valóban csak néhány mondat található: „*Lehetséges-e egy másik, magasabb vagy alacsonyabb rendű lét, hogy vajon a jelenvalólét »tovább él«-e, vagy éppenséggel »túléli«-e magát, »halhatatlan«-e.*” (Heidegger, 1989. 426.) Azaz nem olvasható, nem található a halál utáni,- közbeni hangoltságra vonatkozó konkrét utalás, vagy további értelmezés.

Heidegger ezektől elhatárolódva a halál egzisztenciális fogalmát fejtegeti, *vizsgálata kizárólag evilági, s arra kíván rámutatni, hogy az milyen módon gyökerezik a jelenvalólétben, annak létlehetőségeként.* Nem tárgyalja továbbá a halál utáni élet lehetőségeit, sem az abban lévő szenvedést, és az abban-lehetséges-tartózkodást. A halál utáni életre való kérdésfeltevés azért nem történik meg – mondja –, mert elsősorban a halál fogalmát ontológiai lényegében kell megragadni, másodsorban az analízis kizárólag a jelenvalólét véghez-viszonyuló-létének ontológiai megközelítésére irányul. Ezzel egyetértve Fehér M. István megközelítése mérvadó, aki azt állítja, hogy a heideggeri halál-elemzés kiemelkedő jelentőségű, ugyanis azt mutatja meg, hogy az ember még azzal sincs tisztában, hogy mit jelent egyáltalán létezni vagy nem létezni. Sőt az is bizonyos, hogy a halál beálltakor mindenki szembesül autentikus énjével (Fehér, 1992. 173-174), mert ott csak önmagára számíthat, és akkor már nem kaphat segítséget a világba-menekülésekor használandó eszközök világától, vagy másoktól.

A fentiekből következően láthatóvá vált, hogy a jelenvalólét többnyire inautentikus módon viszonyul a halál(á)hoz, azaz folyamatosan menekül előle. A halál tehát az élet tartozékaként értelmezendő, mely Heidegger szerint „*[d]as höchste und äußerste Zeugnis des Seyns*” (Heidegger, 1989-2. 284), azaz: a létezés legelemibb és legvégsőbb tanúsága. Nem akként kell értelmezni, mint az egzisztálás végén bekövetkező eseményt, hanem egy ahhoz viszonyuló létlehetőségként kell körülhatárolni.

IRODALOM

- DEMSKE, J.M. *Sein, Mensch und Tod, Das Todesproblem bei Martin Heidegger*, Freiburg–München, Alber, 1984.
- ERŐSS L., VEÉR A., *A halál enciklopédiája I.*, Bp., Glória, 2001.
- FEHÉR M. I., *Martin Heidegger, Egy XX. századi gondolkodó életútja*, Bp., Göncöl, 1992.
- HEIDEGGER, M., *Fenomenológiai Aristotelés–Interpretációk (A Hermeneutikai szituáció jelzésére)*, ford. ENDREFFY Zoltán, FEHÉR M. István, szerk. FERGE Gábor, Szeged–Budapest, Societas Philosophia Classica, 1996–97.
- HEIDEGGER, M., *Lét és idő*, ford. VAJDA Mihály, ANGYALOSI Gergely, BACSÓ Béla, KARDOS András, OROSZ István, Bp., Gondolat, 1989.
- HEIDEGGER, M., *Rejtektak*, ford. ÁBRAHÁM Zoltán, BACSÓ Béla, CZEGLÉDI András, KOCSISZKY Éva, PÁLFALUSI Zsolt, SCHEIN Gábor, Bp., Osiris, 2006.
- HEIDEGGER, M., *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1989 (Gesamtausgabe, 65).
- KARA Gy., *Tibeti halottaskönyv, Tibeti tanácsok halandóknak és születendőknak*, Bp., Európa, 1986 (Dharma–Szangha), 6.
- SENECA, L.A., *Seneca prózai művei I.* ford. KOPECZKY Rita, KURCZ Ágnes, NÉMETH András, RÉVAY József, SÁROSI Gyula, BOLLÓK János, Szenzár, Bp, 2022.
- SIMON E., *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény I. kötet, Az Ókortól a XII. század végéig*, Bp., Tankönyvkiadó, 1966.
- SZÖGJAL R., *Tibeti könyv életről és halálról*, ford. SÁRKÖZI Alice, Bp., Magyar Könyvklub, 1995.

Dr. Busku Szilvia PhD.

főiskolai docens

Tomori Pál Főiskola

drbuskuszilvia@gmail.com